

3. Махов Д. С. США: молодежь и преступность / Д. С. Махов. — М. : Юрид. лит., 1996. — 152 с.
4. Об эффективности программ перевоспитания трудных подростков // Борьба с преступностью за рубежом. — 2001. — № 10. — С. 36–48.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ГРАЖДАН В США

Климова Г. П.

Рассмотрена специфика формирования правовой культуры граждан в США. Проанализированы основные направления формирования правового сознания и правового поведения американских граждан на общегосударственном, региональном и индивидуальном уровнях.

Ключевые слова: правовая культура, правовое сознание, правовое поведение, правовое воспитание.

THE FORMATION OF LEGAL CULTURE OF CITIZENS OF THE USA

Klimova G. P.

The specificity of formation of legal culture of citizens of the USA has been shaded. The main derides of formation of legal conscience and legal culture of American citizens on state, regional and individual levels have been analyzed.

Key words: legal culture, legal conscience, legal behavior, legal education.

УДК 316.334

О. В. Волянська, кандидат соціологічних наук, доцент

ФЕНОМЕН КОРУПЦІЇ У ФОКУСІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Розглянуто можливості дослідження корупції у рамках різних соціологічних підходів. Актуальність цього огляду пов'язана із проблемою розроблення методик виміру рівня корупції, адекватних ситуації в Україні. Огляд наведених підходів дає підстави вважати, що в соціологічному дослідженні корупції недостатньо уваги приділяється взаємодії чинників макро- і мікрорівнів.

Ключові слова: корупція, корупційні практики.

Актуальність проблеми. У науковому співтоваристві склалися певні традиції дослідження корупції. Існує функціональна залежність між масштабом корупції та інтересом до її дослідження. Цей зв'язок виявляється тоді, коли корупція сягає критичної межі, а вона сама та її наслідки усвідомлюються суспільством як соціальна проблема.

Мета статті — аналіз теоретико-методологічних підходів, запропонованих в соціології для вивчення феномену корупції. Актуальність цього завдання пояснюється тим, що, незважаючи на нестихаючий резонанс навколо цієї проблеми, досі не існує будь-якого задовільного з точки зору більшості дослідників визначення корупції як соціального явища.

Безумовно, можна було б запозичити визначення корупції, розроблене правознавцями. Так, за проектом Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» корупція розглядається як «протиправне використання особою повноважень та пов'язаних з ними можливостей з метою незаконного одержання благ для себе та інших осіб і відповідно неправомірні обіцянки, пропозиції та надання таких благ».

Визначення корупції з позиції права мають, звичайно, очевидні чесноти, проте страждають на багато недоліків. Так, за словами І. Мені, оскільки корупція не є банальним правопорушенням на кшталт порушення правил дорожнього руху, то в її визначенні необхідно вийти за межі власне права [1, р. 362]. Зокрема, І. Мені звертає увагу на те, що соціологічне визначення корупційної поведінки може висунути на перший план ставлення до цього явища громадян та еліт. Він посилається при цьому на відоме визначення та класифікацію корупції А. Хайденхаймера, згідно з якими корупційні дії залежно від обраної підстави можуть бути розділені на бюрократичну і політичну; примусову і узгоджену, централізовану і децентралізовану корупцію [2, с. 62], суто кримінальну (в основному економічного характеру) і політичну, яку в свою чергу поділяють на девіантну та злочинну поведінку [3, с. 13–14]. Більш складну класифікацію запропонував М. Джонсон, який виділив декілька типів корупції: хабарі чиновників у сфері торгівлі (за продаж нелегально виробленої продукції, завищення якості товарів тощо); відносини в патронажних системах, у тому числі участь босів на основі земляцьких, сімейних, партійних принципів (явище, описане ще М. Вебером, а потім Р. Мертоном); дружбу та кумівство, а також так звану кризову корупцію, зумовлену тим, що підприємці змушені працювати в умовах надзвичайного ризику, коли рішення органів влади можуть призвести до суттєвих для бізнесу змін і тому ці рішення стають предметом торгівлі [5, с. 14–15; 4].

Перші дослідження корупції (у першій половині ХХ ст.) були пов'язані в основному з аналізом функціонування американської політичної машини у великих містах США, а також із реформами муніципального управління. У цих роботах відзначено найважливішу характеристику корупції — «додаток» відносно формальних інститутів. При цьому побічним продуктом цих досліджень виявилися симпатія і співчуття, з якими описувалася діяльність деяких легендарних босів великих американських міст [4, с. 358]. Надалі констатація певної позитивної складової в характеристиці їх діяльності об-

грунтовувалася у рамках структурно-функціонального підходу. Тут необхідно згадати запропоновану Р. Мертоном модель аналізу функціонування американської політичної машини. Р. Мертон пише про структурний контекст дослідження, основними елементами якого він вважає дифузію і фрагментацію влади та відповідальності. Йдеться про великі, швидко зростаючі міста США з їх специфічними проблемами та конфліктами. У них виникали неформальні центри відповідальності: влада босів, лідерів неофіційних виконавчих структур, які працювали в задній кімнаті [4]. Колоритний опис цих акторів знаходимо у М. Вебера [5, с. 682–685]. Якщо коротко сформулювати його точку зору на сутність явища «бос і його організація», то це — субститут бюрократії в політичній культурі демократії, що розвивається. Упродовж проведення реформи державної цивільної служби в США дилетантське управління чиновників, що супроводжується владою босів, замінюється професійним бюрократичним управлінням, коли посади обіймають університетські освічені чиновники, непідкупні, такі, що знають свою справу [5, с. 685].

Повертаючись до моделі Р. Мертона, відзначимо, що він докладно розглянув функції неформальних лідерів-босів, виділивши при цьому декілька основних:

- надання різного роду послуг найбільш невдоленим громадянам (їжа, робота, допомога у важких життєвих ситуаціях тощо), платою, вдячністю за які були голоси на виборах;
- розв’язання проблем підприємців — як дрібних (наприклад, захист від взаємних посягань), так і великих, які потребували державної допомоги при виконанні великих і коштовних проектів, і ті й інші мали потребу в неформальній захисті від суперечностей законів, кодексів і правил; подякою за ці послуги були грошові пожертви — масло для машини;
- надання каналів соціальної мобільності для представників тих соціальних груп (наприклад, етнічних меншин), для яких закриті або надзвичайно ускладнені інші, легальні способи вертикальної мобільності; платою за послуги у цьому разі виступала безумовна відданість;
- заміщення офіційної легітимачії незаконних видів бізнесу; при цьому контроль забезпечувався шляхом установавання стандартів і меж діяльності; платою у цьому разі були грошові пожертвування.

Такий описаний М. Мертоном патерн визнано класичним. Ця модель була вихідним пунктом для багатьох дослідників корупції, хоча реальність, що послужила матеріалом для її створення, істотно змінилася. Крім того, такий підхід не пояснює існування корупції в індустріально розвинених країнах.

Крім мертоновського, на сьогодні в соціології існує низка інших теоретичних напрямів до пояснення феномену корупції. Покажемо декілька основних класичних підходів.

Традиційний — *ідеалістично-філософський* підхід, відомий також як моралізаторський, або конвенціональний. Ймовірно, найбільш відомим представником цього напрямку був К. Фрідріх, внесок якого в дослідження даного питання іноді не беруть до уваги [6, с. 145]. Він розглядав корупцію як поведінку, що відхиляється від переважаючих у політичній сфері норм і обумовлена мотивацією одержання особистої вигоди за громадський рахунок. Особиста вигода не обов'язково має грошово-фінансовий характер. Вона може бути пов'язана з просуванням по службі самого корупціонера, членів його групи, підтримкою або іншими перевагами для членів його сім'ї та близьких. К. Фрідріх пов'язував ступінь корумпованості влади з контекстом її здійснення, ступенем консенсусу, досягнутим у суспільстві, а чинниками, що стримують корупцію, вважав опозиційні владні рухи і вільну пресу.

Для К. Фрідріха корупція — явище майже однозначно негативне, патологія політики, при якій псування зачіпає і державних чиновників, і владні інститути, хоча він і визнає її функціональність до певної межі. Слід підкреслити ще один важливий момент у поглядах К. Фрідріха на корупцію. Він вважає її одним із невідмінних супутників політики, й остаточна перемога над корупцією для нього — завдання утопічне. Тим не менше, «їй потрібно давати енергійний відсіч, аби хвороботворні зародки не поширювалися і не руйнували політичну систему».

Традицію інституціонального підходу — аналізу корупції як девіантності еліт підтримували Д. Саймон, Д. Ейтцен, Д. Най та С. Хантінгтон. Необхідність такого підходу вони обґрунтовували тим, що термін «блокомірцева злочинність» не адекватний суті явища — інституціоналізації аморальності і скандалізації країни, а також тим, що в США проблема злочинності насправді корениться у системі, в якій злочинність нижчих класів, мафія, корумпований публічний сектор і злочинні співтовариства об'єднуються заради вигоди і влади. Тому вони виходили з припущення, що злочинність і девіація соціально зумовлені, задані на рівні суспільства. Це означає, що певні соціологічні чинники визначають наперед вчинення злочинів як індивідами, так і організаціями. Найбільш важливими із цих чинників в американському суспільстві називають владну структуру як таку [7, с. XII; 9–10].

Другий напрям — *ревізійністська школа аналізу корупції* — пов'язаний з роботами дослідників проблем країн третього світу. Більшість політологів і соціологів вважають корупцію хворобою спільнот, що розвиваються, наслідком або виявом незавершеної модернізації і бідності. Представники цієї школи, зокрема Х. Абуєва, Д. Бейлі, Н. Лефф, К. Лейес, виступали проти однобічно-негативістського підходу до корупції як громадської патології. Навпаки, вони стверджували, що корупція може виконувати позитивні функції у плані інтеграції, розвитку та модернізації товариств третього світу [8]. Дійсно, поширення ринкових відносин, з одного боку, і бюрократизація влади й управ-

лінія — з другого, руйнують зв'язки патримоніального панування, традиційні форми групової солідарності, характерні для доіндустріальних суспільств. Проте в розвинених країнах — це більш тривалий процес, і, що ще важливіше, у західних країнах замість особистої залежності між індивідами встановилися переважно договірні відносини, що регулюються правом і є результатом тривалого пошуку цивільних форм захисту та солідарності. У суспільствах, що форсують модернізацію, а також у тих, де стан перехідності з різних причин набуває характеру залежного розвитку та історично сильні державні почини в суспільному житті, ускладнене формування інститутів, властивих модернізованам суспільствам, або їх існування дисфункціональне.

Відносини типу «патрон-клієнт», будучи природною формою захисту індивіда в традиційному суспільстві, мають усі шанси зберегтися і в період модернізації. Вони можуть виявлятися по-різному і нерідко сприймаються як корупційні. Що стосується розвинених країн, які успішно і давно здійснили модернізацію, то збереження різних форм особистої залежності і панування у публічній сфері, які реалізуються, зокрема, в актах обміну індивідів і представників державної влади, чиновників, означає корупцію інститутів.

З 70-х років ХХ ст. у дослідженнях домінують представники неоліберальної політекономії. Так, М. Лефф, Д. Пітері і С. Уелч, С. Роуз-Еккерман вважають корупцію механізмом оптимізації управління для одержання матеріальної винагороди та одночасного збереження своєї посади. *Економічні, ринково-центристські підходи* до вивчення корупції розглядають її як форму соціального обміну, а корупційні платежі — як частину трансакційних витрат. У рамках цього підходу корупція пов'язується з надмірним втручанням держави в економічні процеси. Тому корупція може бути цілком функціональною, оскільки є противагою зайвій бюрократизації [8]. Вона виступає засобом прискорення процесів ухвалення управлінських рішень і сприяє ефективному господарюванню. Слід зазначити, що ці положення спочатку було сформульовано для країн із централізовано керованою економікою, до яких належав і СРСР, і для країн третього світу. Хоча надалі розробники цього напряму аналогічним чином підходили до аналізу корупції в розвинених країнах із ринковою економікою, виступаючи проти розширення державної участі. Однак ця точка зору не допомагає зрозуміти і пояснити, чому в деяких країнах з досить високим рівнем участі держави в економіці корупція є дуже невисокою (наприклад, у Данії).

У рамках названого підходу розглядає корупцію і автор відомої теорії колективних благ М. Олсон. Сутність його позиції полягає у тому, що будь-яке законодавство або обмеження, що вводить ринок навпаки, створює практично в усіх учасників спонукальні мотиви до порушення закону і скоріше за все призведе до зростання злочинності і корупції в лавах урядових чиновників. Отже, одна з причин, за якими багато суспільств серйозно уражені корупцією

державного апарату, полягає в тому, що майже всі приватні підприємці мають спонукальні мотиви до порушення закону, при цьому майже ні в кого не виникає стимулу повідомляти про такі порушення владу. Не тільки сукупний спонукальний мотив приватного сектору штовхає його оминати закон, а й усі спонукальні мотиви, характерні для приватного сектору, опиняються на боці тих, хто порушує правила і постанови. Коли таких постанов і обмежень стає занадто багато, рано чи пізно приватний сектор (оскільки всі або майже всі його представники мають спонукальні мотиви до порушення антиринкових установок або до підкупу чиновників) робить уряд корумпованим і неефективним [9, с. 401]. Представники функціонального і неоліберального підходів використовують формальний аналіз явища, що базується на вивченні моделі індивідуальної поведінки, з точки зору традицій, без урахування динаміки корупції та антикорупційних зусиль. Тому проблема взаємодії між мікро-(особистісними) і макро-(структурними) чинниками корупції залишається недослідженою. Крім того, вони не пояснюють, чому одні вияви корупції визнаються соціальною проблемою, а інші — ні. Цю суперечність намагаються вирішити прихильники конструктивістського підходу.

Висновки. Звичайно, наведена класифікація дослідних підходів є досить умовною, але вона дозволяє включити в розроблення показників рівня корупції відмінність аспектів соціального середовища. Огляд наведених підходів дає підстави вважати, що в соціологічному дослідженні корупції недостатньо уваги приділяється взаємодії макро-і мікрорівневих чинників. Для об'єктивного аналізу даного феномену необхідно розглянути фундаментальний діалектичний взаємозв'язок трьох аспектів соціального світу корупції. Перший характеризується тим, що корупція є результатом свідомої діяльності людей; другий — тим, що корупція являє собою об'єктивну реальність; третій — тим, що хабарник і хабародавець є соціальними продуктами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Meny Y. Corruption «fin de siècle»: Changement, crise et transformation des valeurs / Y. Meny // *Revue internationale des sciences sociales*. — 1996. — № 149 (sept.).
2. Heidenheimer A. Political Corruption / A. Heidenheimer, M. Johnston, V. Levine : A Handbook. New Brunswick: Transaction Publishers, 1989.
3. Ожиганов Э. Н. Понятие и структура коррупции / Э. Н. Ожиганов // *Социология власти: информ.-аналит. бюл. № 1: Социальные права российских граждан и их реализация*. — М. : РАГС, 1999. — 200 с.
4. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. — М. : АСТ, Хранитель. — 2006. — С. 880.
5. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // *Избранные произведения*. — М. : Прогресс, 1990. — 431с.
6. Friedrich C. J. The Pathology of Politics: Violence, Betrayal, Corruption, Secrecy, and Propaganda / C. J. Friedrich. — N. Y. : Harper & Row, 1972.
7. Abueva J. V. The Contribution of Nepotism, Spoils and Graft to Political Development / J. V. Abueva // *East-West Center Review*. — 1966. — № 3.

8. Rose-Ackerman S. Corruption: A Study in Political Economy / S. Rose-Ackerman. — N. Y. : Academic Press, 1978.
9. Олсон М. Возвышение и упадок народов: Экономический рост, стагфляция, социальный склероз / М. Олсон. — Новосибирск : ЭКОР, 1998.
10. Хантингтон С. Кто мы: Вызовы американской национальной идентичности : пер. с англ. А. Баширова / С. Хантингтон. — М. : ООО АСТ, 2004. — 635 с.

ФЕНОМЕН КОРРУПЦИИ В ФОКУСЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Волянская Е. В.

Рассмотрены возможности исследования коррупции в рамках различных социологических подходов. Актуальность этого обзора связана с проблемой разработки методик измерения уровня коррупции адекватные ситуации в Украине. Обзор приведенных подходов дает основания считать, что в социологическом исследовании коррупции недостаточно внимания уделяется взаимодействию факторов на макро- и микроуровне.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные практики.

THE PHENOMENON OF CORRUPTION IN FOCUS SOCIOLOGICAL DISCOURSE

Volyanskaya E. V.

The problem of given article — to consider possibilities of research of corruption within the limits of various sociological approaches. It is important for working out of techniques of measurement of level of corruption adequate Ukrainian socio-cultural situations. The review above the resulted approaches gives to our the grounds to consider that in sociological research of corruption not enough attention is given to interaction macro- and microlevel factors.

Key words: corruption, corruption practices.

